

Postavení ženy v rodině za socialismu

EMILIAN HAMERNÍK

ministr práce a sociálních věcí ČSR

Vládnoucí třídy nesocialistických společenských formací interpretují otázky rovnoprávného postavení ženy v rodině i ve společnosti ve světle svých třídních zájmů. Věrnými stoupenci jsou jim při tom různá náboženství, ať křesťanská, mohamedánská či jiná, která určují ženě podřízené postavení v rodině a ve společnosti. Základní příčinou nerovnoprávného postavení ženy byly a jsou i v současnosti předsocialistické výrobní vztahy. Jsou podstatou všech různých jevů, jejichž celek je označován jako nerovnoprávnost ženy, ať už se demonstruje nejprimitivnějšími formami útlaku, vykořisťováním, absolutní ekonomickou závislostí na mužském partnerovi, či diskriminací v občanském životě. Vždyť i v takovém „klasickém“ demokratickém státě, jako je Švýcarsko, neměly ženy donedávna ani volební právo.

Teprve socialistická společnost je schopna důsledně řešit rovnoprávné postavení ženy. Avšak ani zrovnoprávnění žen ve všech sférách života společnosti neznamená, že by postavení ženy v socialistické společnosti bylo bez problémů. Pramení to z toho, že socialistická společnost nemohla vytvořit v tak krátké době své existence tolik hmotných zdrojů a natolik změnit vědomí lidí, aby se vytvořily všechny nezbytné materiální, morální, politické i kulturní podmínky pro úplnou emancipaci ženy.

Všechny tyto podmínky se však v socialistické společnosti postupně vytvářejí a naplňují. Historie již ukázala, že pro realizaci skutečné, neformální rovnoprávnosti existuje pouze jedna cesta — cesta socialistické revoluce. Likvidace vykořisťovatelských výrobních vztahů — to je základní předpoklad rovnoprávného společenského, ekonomického a politického postavení obou pohlaví.

Vztahy mezi ekonomickou činností ženy a jejím posláním matky

Ekonomická aktivita žen je v ČSSR jedná z největších na světě. V roce 1950 činila 54,1 %, v roce 1960 70,7 % a v roce 1970 85,3 % z celkového počtu žen v produktivním věku. V důsledku toho se nepředpokládá, že do budoucna ekonomická aktivita žen v ČSSR poroste; bude se stabilizovat na dosažené úrovni.

V socialistické společnosti stranické, vládní a odborové orgány bedlivě střeží, aby účast žen v pracovním procesu neměla nežádoucí účinky na postavení ženy v rodině a na rodinu samu.

a) Pracovní právní podmínky žen

Specifické postavení žen v práci se proto výrazně projevuje v právní úpravě pracovních podmínek žen. Zákoník práce pro ně podrobnými předpisy stanovil zákaz některých prací. Jde o takové práce, které ženy nesmějí vykonávat v zájmu ochrany svého zdraví. Zvláštní pozornost se věnuje úpravě pracovních podmínek těhotných žen a matek, zejména takovým otázkám, jako je převedení na jinou práci, zákaz pracovních cest, zachování pracovního poměru v době mateřství, úprava pracovní doby a mateřská dovolená, zákaz práce v noci a práce přesčas. Pokud jde o ostatní sociální práva, stanoví zákoník práce naprostou rovnost mezi muži a ženami. Poslední novela zákoníku práce z roku 1975 přinesla další ustanovení, která prohlubují péči o zaměstnané matky a těhotné ženy. Naše pracovní právo tak dává ženám, a zejména matkám, významné sociální jistoty a zaručuje neustálé zdokonalování péče o ženy a zlepšování jejich pracovních podmínek.

Konkrétní praxe však není vždy na úrovni právních norem. Vedoucí hospo-

dářští pracovníci to obvykle zdůvodňují tzv. objektivními příčinami a ani funkcionáři společenských organizací nepožadují vždy důsledně a nekompromisně nápravu.

Mám na mysli zejména ty případy, kdy ženy pracují za takových pracovních podmínek, které neodpovídají jejich fyziologickým a psychickým předpokladům. Práce je někdy pro ženy namáhavější, než by měla být, prostředí méně příznivé, prašnost, hlučnost, otrěsy a jiné nežádoucí vlivy ztěžují ženám práci a kladou nepřiměřené nároky na jejich zdraví, ohrožují jejich schopnost být matkou.

Například mezi práce zakázané ženám patří mimo jiné také manipulace s těžšími břemeny. Řešení tohoto problému se ukázalo jako jedno z nejobtížnějších. Je pravda, že procento žen manipulujících s takovými břemeny se v posledních letech snížilo na 7,65 % z celkového souboru zaměstnaných žen. Tento stav však považujeme za velmi neuspokojivý. Jeho příčiny jsou v řídicí práci většiny ústředních orgánů a krajských národních výborů, které neuložily podřízeným organizacím, aby problémy, jež samy nemohou vyřešit, předkládaly k řešení na úrovni ústředních orgánů. Také střední články řízení nevěnovaly této otázce dostatečnou pozornost. V tomto směru je třeba soustředit pozornost především na obchod, zemědělství, výživu i na některé úseky řízené národními výbory, neboť do těchto odvětví se koncentruje zhruba 95 % z celkového počtu žen, které manipulují s těžšími břemeny.

Zákoník práce zakazuje ženám práci v noci (netýká se to mimořádných událostí a pracovišť, kde přímo charakter prá-

ce vyžaduje výkon zaměstnání i v noci — například zdravotnictví, telekomunikace apod.) Přesto se nezdá, že objevují žádosti o výjimky, zdůvodněné i tím, že pro práci v nočních směnách nejsou k dispozici mužské pracovní síly.

Stále se ještě nepodařilo v plné míře upravit pracovní nástroje, a zejména ovládací části strojů, tak, aby odpovídaly organismu ženy a zbytečně nezvyšovaly její fyzickou, psychickou i nervovou námahu, nenutily ji k nadměrnému výdeji energie, který není adekvátní výkonu, poškozuje zdraví ženy a může mít i nepříznivý vliv na průběh těhotenství. Za jeden z nevládnutých problémů oblastního plánování je třeba pokládat nepřiměřenou územní koncentraci průmyslových závodů s převahou buď mužských, nebo ženských pracovních sil. V takových případech svobodní mladí lidé s obtížemi hledají životního partnera v okruhu svého pracovního působení. Po uzavření sňatku odcházejí za svým partnerem a zvyšují fluktuaci. Například na poměrně vysoké fluktuaci žen v textilním průmyslu se podílejí také vdané ženy s dětmi, kterým z rodinných důvodů nevyhovuje dvou-směnný provoz. Řešení je v rukou závodů, protože by tuto situaci měly včas a efektivně řešit s přihlédnutím k potřebám rodin těchto žen (například úpravou jejich pracovní doby, rozšířením služeb pro rodiny těchto žen v dětských zařízeních apod.).

b) Kvalifikace

Významnou úlohu v uplatnění žen sehrává kvalifikace. Od roku 1945 a zvláště pak po roce 1948, dochází k jejímu rych-

Tabulka 1. Vývoj kvalifikace žen v letech 1959 až 1973

	1959	1973	Index růstu
Odborně kvalifikované ženy	277 000	730 000	263
Podíl podle stupně vzdělání:			
vysokoškolské	11,5 %	15,4 %	134
úplné střední	48,6 %	57,7 %	119
nižší odborné	39,9 %	26,9 %	67
Podíl kvalifikovaných žen na celkovém počtu odborníků	37,8 %	49,3 %	130

Tabulka 2. Průměrné měsíční mzdy

Výše průměrné měsíční mzdy žen v ČSR	1966 podíl v %		1975 podíl v %	
	muži	ženy	muži	ženy
do Kčs 800	0,6	4,5	0,1	0,5
Kčs 801—1200	5,4	45,6	0,8	5,7
Kčs 1201—1600	22,3	38,9	3,6	25,7
Kčs 1601—2000	36,7	8,7	10,1	32,5
Kčs 2001—3000	31,3	2,2	53,2	30,7
Kčs 3001—4000	3,2	0,1	24,1	4,0
Kčs 4001 a více	0,5	—	8,1	0,9
	100,0	100,0	100,0	100,0

lému růstu, což významnou měrou přispívá k stabilizaci zaměstnanosti žen a rozšiřuje možnosti jejich uplatnění. Koncem padesátých let a zejména pak v šedesátých letech dochází k podstatným pozitivním změnám (viz tabulka 1).

Čísla v tabulce 1 ukazují, jak prudkým tempem rostla vzdělanost a kvalifikace žen v období budování socialismu. Tento trend bude dále pokračovat a ženy budou pronikat i do oblastí života, kde je dosud jejich podíl nízký. S ohledem na tuto skutečnost bude proto třeba vytvořit příznivé podmínky jak při jejich přípravě na jednotlivých typech škol, tak také při jejich zařazování do závodů a podniků.

Situaci komplikují i přežitky v myšlení, názory a představy o pracích, které „se hodí“ pro ženy. To je jedna z příčin přílišné feminizace některých oborů a z toho pak vyplývajících problémů. Přitom právě otázka kvalifikace bývá dosud pro ženy někdy i vážnou překážkou pro uplatnění všech jejich tvůrčích schopností v práci, při výchově dětí i v rodinách a společenském životě.

Socialistická společnost věnuje zvyšování kvalifikace žen všestrannou péči. Roste kvalifikace žen a rostou i nároky na ni, a to ve všech oborech. Možnost získat kvalifikaci je dána všem ženám stejně. Obtížnější je to s udržením, popřípadě zvýšením kvalifikace u žen, které strávily určité období mimo pracovní proces, zejména starají-li se o více malých dětí.

c) Odměňování za práci

Dobré pracovní podmínky a úroveň kvalifikace umožňují ženám plnit nejen pracovní úkoly, ale jsou zároveň předpokladem pro usnadnění výkonu jejich funkcí v rodině. Významné místo přitom má také správné odměňování žen za vykonanou práci.

V odměňování za práci vycházíme z plné rovnosti duševních a ve značném rozsahu i fyziologických předpokladů žen pro práci ve srovnání s muži, z rovnosti práv a povinností v pracovní aktivitě a z rovnosti odměny za stejnou práci. Rovnost mzdových tarifů pro muže a ženy byla vyhlášena již v červnu 1945. Přes tuto stanovenou zásadu existují ještě rozdíly mezi průměrnou mzdou muže i ženy. Ale i tak, z řady důvodů, zejména v důsledku růstu kvalifikace žen, došlo již k výraznému přesunu z nižších výdělkových pásem do vyšších (viz tabulka 2).

Rozdíly v průměrných mzdách mužů i žen však stále existují, jsou zjevné, a proto i nezřídka kritizované. Často však není tato kritika zcela oprávněná, protože příčiny těchto rozdílů mají také své objektivní zdůvodnění. Spočívají zejména:

— v rozmístění mužů a žen do odvětví národního hospodářství, v kvalifikační struktuře mužů a žen v těchto odvětvích a s tím souvisejícím mzdovým ocenění jednotlivých národohospodářských odvětví a kvalifikačních skupin pracovníků (asi $\frac{2}{3}$ existujícího rozdílu);

— v úrovni odměňování skupiny žen, které v období rychlého růstu zaměstnanosti nastupovaly jako tzv. „volné zdroje pracovních sil“ z domácností a ze zemědělství bez jakékoli kvalifikace a pracují dosud v kategorii zaučených pracovníků (cca 17–19 % rozdílu v úrovni výdělků);

— v délce pracovní doby, kterou oba soubory fakticky odpracují (cca 7–8 % existujícího rozdílu).

V současné době klesá podíl ženské nequalifikované práce. Ve všech kvalifikačních skupinách pracovníků dochází k růstu podílu ženské práce, což by mělo vést k postupnému sblížení úrovně odměňování mužů a žen.

Doposud však existují i neoprávněné rozdíly v odměňování mužů a žen za práci stejné kvalifikace a stejného tarifního zařazení. I když to nejsou rozdíly podstatné, nejsou zanedbatelné a jejich odstranění by se mělo stát jedním z důležitých úkolů vedoucích hospodářských pracovníků i funkcionářů stranických a odborových organizací.

Pracovní podmínky a prostředí, správná odměna za vykonanou práci, péče o růst kvalifikace — to jsou činitele, které ovlivňují postavení ženy nejen na pracovišti, ale také v rodině, které se promítají i do utváření vztahů mezi manželi a výrazně působí na vývoj každé rodiny. Socialistická společnost má zájem na tom, aby toto působení bylo kladné. Proto si také orgány socialistické společnosti tyto otázky neidealizují, objektivně hodnotí dosažená pozitiva, snaží se poznat co nejobjektivněji dosažený stav, poznat správné příčiny nedostatků a řešit je.

Žena a rodina v socialistické společnosti

Rodinnými vztahy prochází téměř každý člověk, je jimi citově a rozumově formován — ať už pozitivně, nebo negativně. V rodině se klade základ jeho charakterovým rysům a sociálním postojům, které později ovlivňují i jeho společenskou aktivitu. V rodině získává i ekonomickou jistotu a připravuje se na svůj další život. To vyvolává zájem socialistické společnosti, aby rodina — tato základní jednotka společenské mikrostruktury — dob-

ře plnila své funkce. Tento zájem se — na rozdíl od předchozích společenských formací — realizuje konkrétními opatřeními jak v oblasti politickovýchovného působení, tak také v každodenní sociální politice.

Současná rodina je výsledkem politických, sociálních a ekonomických změn, které vyplývají ze zásadní změny výrobních vztahů — ze vzniku socialismu. Rodina je objektem společenských a ekonomických procesů a sama na ně také aktivně působí. Je-li toto vzájemné působení správné, stává se rodina významným činitelem, který urychluje celkový společenský vývoj žádoucím směrem.

Před půlstoletím, historicky tak krátkou dobou, rozšiřovala světová buržoazie ve své antikomunistické propagandě „zaručené“ informace o tom, že v novém, svobodném státě dělníků a rolníků zaniká rodina a rodinný život, že se v Sovětech ruší manželství a zavádí „volná láska“, že děti se hromadně odnímají rodičům a odvázejí do zvláštních výchovných zařízení atd. Sovětská skutečnost brzy odhalila pravdu o vážnosti rodiny v prvním socialistickém státě na světě. Podle jeho vzoru postavily později i ostatní státy světové socialistické soustavy rodinu, ženu-matku a výchovu dětí na přední místo v žebříčku společenských hodnot v nové, sociálně spravedlivější společnosti.

Socialistická společnost vytváří ženám rovnocenné podmínky pro zapojení a plné uplatnění ve všech oblastech hospodářského, kulturního a politického života. A přitom nikdy nezapomíná na specifickou a nezastupitelnou funkci ženy v rodině. Ve své sociální politice usiluje o to, aby žena mohla právě tuto funkci dobře plnit, aby se stále posilovala vážnost řádné rodiny v naší společnosti. V naší společnosti došlo k významné přeměně charakteru rodiny ve smyslu její demokratické, a to nejen ve vztahu mezi manželi, ale také ve vztahu mezi rodiči a dětmi. Ekonomicko-společenským osamostatněním ženy se uvolnila její ekonomická závislost na manželství. Stimulujícími činiteli jsou za této nové sociální skutečnosti především vnitřní faktory, které souvisí s osobností manželů, s jejich schop-

nostmi dát do souladu vzájemné požadavky v oblasti citové, charakterové, intelektuální i erotické s osobní odpovědností za druhého manžela a děti.

Stabilita rodiny

Přes nesporně pozitivní kvalitativní změny, jimiž rodina v naší společnosti prošla, a přes úsilí, aby se upevnila, aby plnila své poslání především v řádné výchově dětí, jsou rodiny, které svou funkci řádně neplní.

Plným právem se proto považuje výchova k rodičovství a k manželství za důležitou součást komunistické výchovy, a to ve všech jejích složkách, jimiž jsou výchova rozumová, mravní, citová, estetická, tělesná a pracovní. Tvoří součást osnov mateřských škol, základních devítiletých škol i škol druhého cyklu a škol vysokých. Cílem je stabilita rodiny, stabilita manželských vztahů.

Stabilita rodiny je závislá na schopnosti partnerů v manželství čelit vnějším a vnitřním tlakům, překonávat disharmonie a konflikty. Řada dřívějších stabilizačních činitelů ztratila úplně svůj význam nebo jejich význam silně poklesl, jako například význam náboženských příkázání, majetku, výrobní činnosti rodiny, obav z veřejného mínění a ztráty společenské prestiže. Je nutné dodat, že tito činitelé stabilizovali rodinu nebo manželství jen po vnější stránce, i když rodina nebo manželství byly vnitřně rozloženy.

Dosavadní vývoj ukazuje, že nové vnitřní stabilizační činitele nejsou v současné době v řadě manželství a rodin dostatečně rozvinuty, aby dokázaly čelit všem vlivům ohrožujícím dobré fungování rodiny a manželství. V roce 1974 se počet rozvodů v ČSSR ve srovnání s rokem 1973 opět zvýšil o 3,2 % a dosáhl v absolutním počtu čísla 30 395. Na 100 uzavřených sňatků připadlo v ČSSR 21,6 rozvodů, v ČSR 25,5 a v SSR 12,8. Silně jsou postižena zejména manželství do pěti let trvání, která se podílejí více než 40 % na celkovém počtu rozvodů. Téměř v 70 % manželství rozvedených v roce 1974 byly nezletilé děti.

Vysoký počet rozvodů v ČSSR, zejména pak v ČSR, má řadu vysoce závažných důsledků ve všech oblastech, postihuje rodinu samu, zvláště pak děti. Roste po-

čet neúplných rodin, které mají v důsledku nižšího příjmu na hlavu výrazně nižší životní úroveň než rodiny úplné, ve výchově dětí chybí druhý z rodičů, je ohrožen všestranný rozvoj dítěte a bezkonfliktní adaptace ke společnosti. Zvlášť negativní jsou důsledky rozvodu v těch případech, kdy matka nebo otec, jemuž byly děti svěřeny do výchovy, jim neposkytuje z nejrůznějších důvodů dostatečnou oporu a kdy dítě psychicky i citově zůstává. Vysoký počet rozvodů působí také potíže v hospodaření s byty — nároky na ubytování rozvedeného manžela.

Zásada, vyjádřená v zákoně o rodině č. 94/1963 Sb., že společnost usiluje všemožně o to, aby morálka socialistické společnosti se stala základem všech vztahů v rodině, v manželství a při výchově dětí, nedošla dosud v dostatečné míře uplatnění v praxi.

Výchova k manželství a rodičovství má jako každé výchovné působení dlouhodobý charakter. Proto zůstává naléhavým úkolem populační politiky usměrňovat a měnit postoje lidí k těmto otázkám. V širokých masách pracujících je třeba rozvíjet a upevňovat vědomí, že rodina je základním článkem socialistické společnosti. Její hluboké specifické působení nemůže být nahrazeno žádnými jinými výchovnými zařízeními. Jde nejen o výchovu dětí a mládeže, ale i výchovu celé veřejnosti k žádoucímu životnímu způsobu, v němž na předním místě ve stupnici hodnot je vedle kladného vztahu k práci, k obraně vlasti a k plnění občanských povinností také život v rodině, která plní dobře a všestranně všechny své funkce.

Snížení počtu rozvodů vyžaduje další soustavné rozvíjení výchovy k rodičovství a k manželství za široké účasti státních orgánů, škol, socialistických organizací i široké veřejnosti, rozšíření sítě manželských a předmanželských poraden, přísnější postup soudů v rozvodovém řízení. Dále vyžaduje úpravu příslušných právních předpisů, zejména zákona o rodině, která by poskytla oporu pro automatické zvyšování výživného pro děti podle příjmu povinného rodiče.

Nechceme a nebudeme si idealizovat možnosti a účinnost politickovýchovného

působení, výchovy k manželství a k rodičovství. Víme, že ne každý uzavřený sňatek může být šťastný a trvalý, resp. že ani socialistická společnost se naráz nezabaví jedinců, jejichž morální kvality zaostávají za vývojem společnosti i v tak citlivé oblasti, jakou je láska a povinnost vůči vlastním dětem. V těchto případech nám i v budoucnu půjde o to, aby jich bylo méně a aby problémy, které působí, byly včas a účinně řešeny, především ve prospěch hmotného zabezpečení a řádné výchovy dětí.

Sociálně populační opatření v péči o rodinu s dětmi

Péče o rodiny s dětmi má v socialistické společnosti všestranný charakter. Jejím cílem je zabezpečit soustavné zvyšování životní úrovně rodin s dětmi v souladu se zvyšující se životní úrovní všeho obyvatelstva. K velkému rozvoji společenské pomoci rodinám s dětmi došlo v minulých letech zavedením nových a zdokonalením dosavadních sociálně ekonomických opatření.

Za posledních sedm let se objem společenské pomoci, kterou stát ročně přispívá rodinám s dětmi, zvětšil o 11 mld. Kčs. V současné době se ze společenských prostředků vynakládá na sociálně populační opatření všeho druhu asi 26 mld. Kčs. Z toho přímá peněžitá pomoc činí téměř 15 mld. Kčs. Na jedno nezaopatřené dítě připadá celkově v průměru přes 500,— Kčs měsíčně, což je téměř jedna čtvrtina průměrné měsíční mzdy v národním hospodářství.

Význam sociálně populačních opatření hmotného charakteru je možno nejlépe ukázat na příkladu rodiny s dvěma dětmi, kde je matka dočasně v domácnosti. Po narození druhého dítěte se ze státních prostředků během dvou let jeho života vyplátí rodině celkem 26 160,— Kčs, a to 2000,— Kčs podpory při narození dítěte, 8160,— Kčs na zvýšených přídavcích na děti, 12 000,— Kčs na mateřském příspěvku (resp., šlo-li o dosud ekonomicky činnou ženu, ještě více, protože po 26 týdnů mateřské dovolené dostává peněžitou pomoc ve výši 90 % čisté mzdy, což je jedna z nejdelších a finančně nejvýhodnějších

mateřských dovolených ze všech srovnatelných států — kapitalistických i socialistických), popřípadě dalších 4000,— Kčs na odpisu z novomanželské půjčky. Taková velkorysá opatření hmotného charakteru ve prospěch rodin s dětmi nejsou zavedena v žádné nejvyspělejší kapitalistické zemi.

V páté pětiletce se podařilo dosáhnout zvratu v dosavadním nepříznivém populačním vývoji, který nabýval koncem šedesátých let doslova katastrofálního charakteru, zejména v českých zemích. Ukazatele počtu narozených dětí v roce 1968 a 1969 klesly na minimum. V počtu 13,9 nově narozených dětí na 1000 obyvatel v České socialistické republice jsme se dostali až na poslední místo mezi evropskými národy. Bylo by však chybou přisuzovat zvrat v populačním vývoji jen sociálně populačním opatřením hmotného rázu. Umožnil jej přinejmenším stejnou měrou vnitropolitický vývoj ve společnosti. Vytvořila se atmosféra klidu, silných politických a sociálních jistot, která přinesla nejen pracovní úspěchy ve výrobní sféře a celkové upevnění naší ekonomiky, ale zároveň vytvořila — i v návaznosti na zmírnění mezinárodního napětí — příznivé populační klima ve společnosti. A samozřejmě — jen úspěšný a všestranný rozmach národního hospodářství dovolil uvolnit takové finanční prostředky na podporu rodin s dětmi, které mohly pozitivně přispět k rozhodování rodičů o počtu dětí.

Příznivé výsledky v porodnosti byly v uplynulých letech pozitivně ovlivněny i věkovým složením ženské části populace. S tímto faktorem se počítalo, a proto se také v souladu se sociálním programem XIV. sjezdu KSČ přistoupilo k hmotným opatřením ve společenské pomoci rodinám s dětmi. Bylo totiž životně důležité, aby se přijatá sociálně populační opatření efektivně projevila právě v tomto období, kdy do věku maximální porodnosti dospěly poměrně početné poválečné ročníky žen.

Plodnost žen, která byla dosažena v letech 1973, 1974 a 1975, je optimální, neboť zabezpečuje potřebnou výši reprodukce obyvatelstva. Z hlediska společenské produkce se považuje za dostatečné, když na jednu ženu připadne 2,4 narozených dětí.

To předpokládá, že prakticky každá druhá rodina by u nás měla mít 3 děti, přičemž populační politika považuje za optimální model rodinu se třemi až čtyřmi dětmi.

Narození druhého, třetího a dalších dětí se brání rodiny z jednotlivých tříd a vrstev obyvatelstva rozdílnou měrou. Na celkovou výši plodnosti u nás mají největší vliv dělnické rodiny, z nichž pochází více než 55 % všech dětí. Tyto rodiny mají v průměru 2 děti. Nejplodnější složkou však stále je obyvatelstvo zemědělské. Rodiny zemědělských družstevníků mají v průměru přes 2,6 dětí a je zde nejnižší podíl žen bezdětných. Také zemědělské rodiny ze státního sektoru zemědělství si udržují vysoké ukazatele plodnosti, průměrně mají 2,8 dětí. Nejméně plodnou složkou je sociální skupina zaměstnanců, kde je přes 1,5 dítěte v rodině a zároveň vysoký podíl bezdětných žen. Ženy zaměstnanců se podílejí na celkovém počtu živě narozených dětí jednou pětinou, tedy stejným dílem jako ženy družstevních rolníků a zemědělských dělníků celkem, jichž je necelých 16 % proti 27 % žen v sociální skupině zaměstnanců.

Vyšší plodnost zemědělského obyvatelstva má vliv i na vyšší celkové ukazatele plodnosti obyvatelstva na venkově ve srovnání s obyvatelstvem městským. Zde vyslovujeme hypotézu, že tu svou roli hraje méně výrazný přechod ke dvougeneračnímu typu rodiny, i když i zde je tato tendence v posledních letech zřejmá. I při této tendenci však prarodiče jsou zpravidla ve stejné obci jako nová dvougenerační rodina. To vytváří družstevním rolníkům možnosti lépe sladit funkce ženy v mateřství, v péči o rodinu a v zaměstnání. Máme na mysli pomoc prarodičů v péči o děti.

V nadcházejícím období musíme počítat s postupným zhoršováním věkové skladby obyvatelstva jako se samozřejmým důsledkem nepříznivého vývoje v druhé polovině padesátých let a v šedesátých letech. Proto už v letech 1975–1980 bude klesat počet a podíl mladšího obyvatelstva ve věku, v němž se ženám rodí nejvíce dětí. Kolem 3/4 všech dětí se rodí ženám ve věku mezi 20–30 lety a tento okruh žen

je proto rozhodující pro celkovou porodnost. V souvislosti s věkovou strukturou žen jsme tedy před obdobím, kdy se tento okruh zužuje, a to může negativně ovlivnit i počty narozených dětí v příštích 15 letech. Je úkolem a také cílem naší populační politiky, aby tomuto vývoji čelila, aby jeho důsledky zmírnila.

V praxi tedy bude třeba podporovat – i pomocí diferenciace sociálně populačních opatření – rodiny se dvěma a více dětmi. V podstatě půjde o to dále snížit podíl rodin s jedním dítětem a zvýšit počet rodin se dvěma a více dětmi, podpořit rozhodování žen starších 30 let mít další děti. Vlivem aktivní populační politiky jsme dosáhli stavu, že nyní má rodina v průměru 2 děti, zatímco v šedesátých letech byl tento průměr podstatně nižší. Je žádoucí, aby se tato tendence v nadcházejícím období nejen udržela, ale dále posílila.

Opatření v oblasti společenské pomoci rodinám s dětmi, včetně vhodné diferenciace přídavků na děti podle počtu dětí (nejvyšší na třetí a pak na čtvrté dítě), poněkud snížily rozdíly v příjmech rodin s méně dětmi a rodin s více dětmi. Přesto však tyto rozdíly zůstávají a jsou dosti vysoké. Čisté měsíční příjmy na jednoho člena domácnosti byly v ČSSR v roce 1973 v bezdětné domácnosti 1363,— Kčs, v domácnosti s jedním dítětem 1255,— Kčs, se dvěma dětmi 1059,— Kčs, se třemi dětmi 914,— Kčs, se čtyřmi dětmi 795,— Kčs a s pěti a více dětmi 633,— Kčs. Uvedená čísla ukazují na značně nižší možnosti spotřeby rodin se čtyřmi dětmi proti rodinám bezdětným.

S poklesem výše příjmů na osobu, k němuž dochází v důsledku většího počtu závislých dětí, roste podíl výdajů na potraviny a klesá podíl výdajů na průmyslové zboží a služby. Vzhledem k absolutně nižším příjmům vydají rodiny s více dětmi často též méně i na potraviny. Rodiny s více dětmi vydávají též menší část svých příjmů (v absolutních i relativních hodnotách) na vzdělávání, na kulturu i na rekreaci než rodiny s menším počtem dětí.

V sociální politice vycházíme z poznatků, že budoucnost našich národů a vše-

stranný rozvoj našeho socialistického státu jsou závislé i na struktuře rodin s dětmi, na tom, zda manželé a rodiče plní své povinnosti vůči sobě a vůči dětem také v souladu se zájmy společnosti. Společenská pomoc rodinám s dětmi se proto i v nadcházejícím období neomezí jen na sociálně ekonomická opatření, která sbližují rozdíly v peněžních příjmech rodin s různým počtem dětí, ale dále i na zvýraznění významu morálně politických faktorů. To je linie, kterou vytyčil v této oblasti sociální politiky XIV. sjezd KSČ a kterou chceme v návaznosti na celkový vývoj naší společnosti prohlubovat i po XV. sjezdu KSČ.

Rozvoj zdravotnických a předškolních zařízení — společný zájem rodin a společnosti

Umístění dětí v jeslích a mateřských školách nebo jiné formy péče o děti v době zaměstnání jejich rodičů umožňují ekonomickou aktivitu matek, která je jak v zájmu společnosti, tak v zájmu zvyšování životní úrovně rodiny. Tuto péči chápeme sice také jako doplněk rodinné výchovy, nikoli však jako její náhradu, a to zejména v raném období věku dítěte. Pro dítě v nejútlejším věku je optimálním prostředím dobrá rodina. Proto se propopulační opatření z posledních let zaměřují na to, aby matky dětí do dvou let věku měly možnost zůstat s nimi doma, přičemž asi polovina z nich má možnost čerpat mateřský příspěvek do dvou let věku dítěte. Ani zavedením mateřského příspěvku však neztratily jesle a mateřské školy na svém významu.

Zavedení mateřského příspěvku nesporně snížilo tlak na umístění dítěte v jeslích. Mateřský příspěvek řeší z 90 % situaci zaměstnaných matek, které mají druhé a další dítě mladší dvou let. Z narozených dětí je však téměř polovina prvních a jejich matky nemají nárok na mateřský příspěvek. Ty se zpravidla chtějí vrátit do zaměstnání po skončení výplaty peněžitě pomoci v mateřství. Rozvoj jeslí tedy zdůvodňují jak potřeby společnosti, tak i ekonomické potřeby mladých rodin s dětmi. A působí zde nesporně i fakt, že žena je si dobře vědoma, že ekonomická aktivita je jednou ze základních podmí-

nek její skutečné rovnoprávnosti ve společnosti i v rodině, že je nezbytnou podmínkou pro plné rozvinutí a uplatnění její osobnosti, nadání a kvalifikace.

Po válce byla v ČSSR necelá stovka jeslí. Koncem roku 1974 měly národní výroby a závody v jeslích a ve spojených zařízeních jesle-mateřská škola 82 191 míst. Počet nevyřízených žádostí o umístění dítěte v jeslích činil v té době 42 604. Bylo tedy třeba celkem 124 795 míst. Na rok 1975 je plánováno 88 529 míst a v návrhu plánu na 6. pětiletku se počítá v roce 1980 s 97 462 místy. Z uvedených čísel je zřejmé, že tento problém není možné zvládnout dosavadním tempem ani dosavadními formami výstavby.

V roce 1973 bylo v mateřských školách umístěno 57,2 % z celkového počtu dětí 3–5letých, v roce 1975 v ČSR 69,5 %. Potřeba míst v jeslích a v mateřských školách se mění se změnami ve věkovém složení obyvatelstva a je nutno, aby se mnohem pružněji reagovalo na potřeby rodičů v tomto ohledu. Pro vyrovnaní náhlých výkyvů v populačním vývoji je nutné počítat i s netradičními formami péče o děti zaměstnaných matek, jako jsou mikrojesele v bytech pečovatelek.

Postavení ženy v rodině ovlivňuje i úroveň zdravotní péče o matku a dítě. Uvedme k tomu několik faktů a čísel.

Téměř všechny ženy rodí v gynekologicko-porodnických zařízeních. V roce 1945 bylo jen 22,1 % porodů v ústavech, v roce 1971 99,2 %.

V roce 1973 se dostavilo k prvnímu vyšetření do konce čtvrtého měsíce těhotenství 95,3 % žen a jedna těhotná žena byla v průměru vyšetřena ženským lékařem 8,7×; kromě toho byla každá těhotná žena průměrně 1,9× navštívena v rodině ženskou sestrou.

Rozvoj zdravotní péče o matky i celkové zvýšení životní úrovně jsou charakterizovány podstatným poklesem mateřské úmrtnosti. Zatímco v roce 1937 umíralo v souvislosti s těhotenstvím, porodem, potratem a šestinedělím na 10 000 živě narozených dětí 40–50 matek, snížil se v roce 1973 tento počet na 1,4 ženy.

Podobně se projevila předporodní a porodní péče a intenzivní preventivně za-

měřená péče o novorozence a kojence na podstatném poklesu perinatální, novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Tak například kojenecká úmrtnost se snížila ze 117,4 promile v roce 1937 na 21,2 promile v roce 1973.

V našich poměrech je téměř nadbytečné dodávat, že všechna tato zdravotnická péče o matku a dítě je bezplatná. Zvykli jsme si na to, považujeme to za samozřejmé, i když tomu tak je málokde na světě.

To vše jsou velké a nesporné úspěchy naší zdravotnické péče o matku a dítě, která tak výrazně přispívá k formování správného postavení ženy v rodině za socialismu.

Avšak ani naše zdravotnictví není bez problémů a nedostatků. Se zvýšeným počtem narozených dětí v posledních letech došlo k potížím u ústavní porodní péči. Bylo nutno zkracovat ošetrovací dobu a ženy po porodu propouštět velmi brzy do domácího ošetřování, což není bez určitého rizika pro zdraví matky a dítěte. Touto situací se zabývala federální vláda i národní vlády, které uložily některá opatření, jež mají zmírnit obtíže v řádném zajištění péče o matku a novorozence.

Materiálním a kádrovým vybavením zdravotnictví jsou dány předpoklady k dalšímu prohlubování zdravotní péče o matku a dítě. Zdravotní péči o děti budeme ještě důsledněji chápat v závislosti na rodinném i širším prostředí, v němž dítě žije a které může jeho celkově zdravý vývoj buď podpořit, nebo ohrozit v ohledu tělesném, duševním i sociálním.

Žena a její organizátorská a výkonná práce v domácnosti

Závažným problémem každé ekonomicky činné ženy-matky je její pracovní zatížení v domácnosti, využití jejího volného času po zaměstnání. Největší část mimopracovního času žen zabírají organizátorské a výkonné práce v domácnosti. Je to denně 3–5 hodin, ve volné dny až 6 hodin, tedy téměř polovina až tři čtvrtiny normální pracovní směny.

Vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby se dostalo v ČSSR v posledních letech na vysokou evropskou úroveň.

$\frac{3}{4}$ domácností ČSSR mají televizor, každá druhá bytová domácnost má vysavač, každá pátá kuchyňskou linku, každá desátá kuchyňského robota. Každá osmá domácnost má rodinný domek, rekreační chatu nebo zahrádku, každá pátá osobní auto nebo motocykl.

Tomuto vybavení domácností však není adekvátní množství volného času ekonomicky činné ženy. Mechanizace a vybavení domácnosti sice odstraňuje některé fyzicky namáhavé nebo i nepříjemné práce, avšak nepodařilo se ve větší míře přenášet domácí práce mimo rodinu a zvyšovat tak čas rodičů, zejména matek, pro výchovu dětí, sebevzdělání a odpočinek.

Na přípravu stravy v domácnostech připadá v ČSSR 39 % celkového času vynakládaného na domácnost (SSSR 37 %, Maďarsko a NDR 35 %, Polsko 34 %). Práce spojené s přípravou stravy v domácnosti lze velmi účinně omezovat různými formami veřejného stravování. Dosavadní vývoj není uspokojivý, neboť se nadále plně stravují v domácnostech asi dvě třetiny a v rozsahu minimálně jednoho jídla denně asi jedna třetina obyvatel. I při zvýšené úrovni veřejného stravování zřejmě nepoklesne význam přípravy jídel v domácnosti, neboť lépe uspokojit vyšší nároky i individuální oblíbenosti členů rodiny. V tomto směru je proto nutno dále rozvíjet služby, podstatně je zkvalitňovat a učinit je časově, prostorově a také cenově dostupné.

Druhou velikou skupinu prací, značně náročných na volný čas ekonomicky činné ženy jsou práce spojené s praním prádla, čištěním oděvů a jejich údržbou, s úklidovými pracemi a vytápěním bytů. I zde je nutno stále více přenášet tyto práce na placené služby. Pro nejbližší budoucnost je však nejrychlejším a nejschůdnějším řešením vzrůst vybavenosti domácností.

Zatím jsou ženy v důsledku časově náročné a namáhavé práce v domácnosti nuceny omezovat své individuální zájmy. Trpí často objektivním a subjektivním pocitem nedostatku času na výchovu dětí a k provozování aktivit, které se realizují mimo domov (návštěva divadla, kina, kulturního podniku, výstavy, výlety, procházky). Mezi nejfrekventovanějšími skutečně

vykonávanými činnostmi dominují ty, které jsou úzce spojeny s domovem (poslech rozhlasu, četba, sledování televize, věnování se dětem, posezení s manželem, ruční práce atd.). Rodina, byt, děti a domácnost jsou podle výzkumů centrem zájmů žen i mužů, ovšem ženy kladou na tyto aktivity větší důraz. Přes řadu potíží si však řada žen dále zvyšuje svou kvalifikaci, a čím rozvinutější jsou jejich kulturní zájmy, tím spíše — jak opět ukázaly výzkumy — si dovedou najít volný čas pro jejich realizaci. Některé specifické problémy z hlediska volného času jsou spojeny také se zavedením volných sobot (soustředění náročnějších prací na volné soboty, malé využití pro sebevzdělání atd.) a také s čerpáním dovolené (vybírání se především po částech, s dětmi).

Se změnami ve způsobu života jsou spojeny také změny v subjektivních postojích, ve společenském vědomí, v překonávání tradic, konzervatismu a nedůvěry, například k určitému druhu služeb, ale také k vnitřní dělbě práce v rodině. Zaměstnané ženy mají u nás zhruba o 40 % méně volného času než muži. Přitom částky vynakládané na služby činí nejnižší položky v rodinném rozpočtu a pravidelně pomáhá svým ženám ne víc než třetina mužů. Pomáhají nejčastěji v technické činnosti, teprve pak následují práce, které se denně opakují a jsou časově a často i fyzicky nejnáročnější. Ke zlepšení může dojít jen soustavnou výchovou k manželství, která do nedávna málo brala zřetel na široký rozsah skutečného manželského soužití včetně společných prací v domácnosti a výchovy dětí.

Jednou z cest je také bohatší využívání možností, které dávají současné pracovní právní předpisy. Praktické zkušenosti ukazují, že je možno docilovat znamenitých výsledků i při kratších pracovních úvazcích, o něž mnohé ženy mají zájem, a při jiných úpravách pracovní doby, které umožňují, aby ženy získaly více volného času.

Poněvadž další zkracování pracovní doby není v blízké perspektivě reálné, je nutné soustředit se v zájmu zvyšování volného času žen na redukci, mechanizaci a racionalizaci prací v domácnosti, na průmyslovou výrobu polotovárů, průmyslové

praní, další využívání společenské techniky a služeb, na celkové změny ve způsobu života.

Analýza mimopracovního času žen ukazuje, že v oblasti volného času žen jsou četné problémy a překážky, které se odrážejí v řadě dalších společenských vztahů a v životě zaměstnaných žen. Volný čas žen je sociálním problémem proto, že dosud nebyly ve vztahu k vysoké zaměstnanosti žen, k jejich rodinným povinnostem a k rozvoji sebevzdělávání vytvořeny adekvátní předpoklady, zejména ve sféře služeb a rodinného života.

Závěr

V koncepci, ale také v každodenní praxi socialistické společnosti jsou na rozdíl od buržoazní společnosti obsaženy nikoli dvě proti sobě stojící role — mateřská a ekonomická — ale tři základní společenské úlohy: mateřská, ekonomická a aktivní role občanská. Jejich plnění a sladění není jen záležitostí žen nebo jejich rodin, ale i významným celospolečenským úkolem, na němž se podílejí politické, společenské a hospodářské organizace. Nejde přitom ani o nerozumné přetěžování žen, ani o charitu nebo plnění jakéhosi abstraktního feministického požadavku, aby se ženy uplatňovaly a vyrovnaly se tak mužům. Je to přirozený požadavek, jehož základ tkví v samém pojetí rozvoje osobnosti člověka v socialistické společnosti.

Резюме

Гамерник Э.: Положение женщины в семье при социализме

И в теории, и в повседневной практике социалистического общества, в отличие от буржуазного, мы находим не две противостоящие роли женщины, материнскую и экономическую, а три общественные роли: материнскую, экономическую и активную гражданскую роль. Их выполнение и слагивание не является делом самих лишь женщин, или их семей, но и политических, общественных и хозяйственных организаций.

Речь идет не о неразумном переобременении женщин, не о благотворительности и не о выполнении некоего абстрактного феминистического требования, чтобы женщины находили себе применение повсюду и таким образом сражались с мужчинами. Это естественное требование, основанное на самом понимании развития человека в социалистическом обще-

стве. Только это общество постепенно создает предпосылки для осуществления подлинного, не формального равноправия между полами. Оно осуществляет это как в области включения женщин в общественный производственный труд, так и в сфере семейной жизни.

В области, связанной с трудоустройством женщин, мы наблюдаем быстрый рост их квалификации и уровня образования. Осуществляются мероприятия — законодательные и практически организационные — для облегчения женского труда: ограничивается сменность, запрещается вредный для здоровья труд, особые условия создаются для беременных женщин и матерей, им особо гарантируется социальная уверенность во многих вопросах.

В области семейной жизни происходит — в первую очередь — в результате завоевания женщиной экономическо-общественной самостоятельности — существенный сдвиг в сторону демократизации, и не только в отношениях между супругами, но и в отношениях между родителями и детьми. Воспитание родителей считается важным элементом коммунистического воспитания, и именно во всех его аспектах: умственное воспитание, нравственное, эмоциональное, эстетическое, физическое и трудовое.

На жизнь работающей женщины-матери значительное влияние оказывают социальные мероприятия социалистического государства по охране детства и материнства, развитие учреждений заботы о детях и расширение сферы услуг.

За последних семь лет объем общественной помощи, предоставляемой государством ежегодно семьям с детьми, возрос на 11 млрд. крон. В настоящее время на все социальные мероприятия в этой связи выделяется ежегодно около 26 млрд. крон, в том числе прямые денежные пособия на детей составляют 15 млрд. На одного ребенка на иждивении родителей приходится в среднем свыше 500 крон в месяц, что составляет почти четверть среднего ежемесячного заработка занятого в народном хозяйстве.

Все проблемы, связанные с занятостью женщин и их семейными обязанностями, являются непрерывно предметом внимания партийных и государственных органов и их решение является частью линии социальной политики, намеченной на XIV съезде КПЧ.

Summary

Hamerník E.: Woman's Position in the Family under Socialism

In contradistinction to bourgeois society, the socialist society's conception and everyday practice does not involve two diametrically opposed roles of the woman — i.e. her maternal and her economic role — but three basic social roles: the maternal, the economic and the active citizen's role. Their fulfilment and harmonization represent not only the concern

of women or that of their families but also an important all-social task wherein political, social and economic organizations are taking part.

What is involved here is neither an unreasonable overtaxation of women, nor charity, nor the fulfilment of a certain abstract feminist claim for the assertion of women who would thus become equal to men. It is a natural claim whose basis lies in the conception itself of the development of personality in socialist society. Only this society succeeds in gradually creating conditions for the realization of a factual, informal equality of both the sexes. It does so both in the area of the women's involvement in social productive labour and in the area of their family life.

In the area connected with the women's working activity, a great rise in their qualification and educational level is taking place. Legal and factual measures facilitating women's work are taken: reduction of work-shifts, prohibition of work injurious to health, special working conditions for pregnant women and mothers, and special social securities for these women.

In the area of family life, a significant change is under way — especially due to the attained socioeconomic independence of women — in the sense of its democratization; this concerns not only the relationships between marriage partners but also those between parents and children. The education to parenthood is considered as an important part of communist education covering all its components, i.e. intellectual, moral, emotional, aesthetic, physical, vocational and working education.

The social and population measures taken by the socialist State, the building up of child-care establishments and the development of the area of services significantly affect the life of the employed woman — mother.

In the course of the past seven years, the volume of social assistance granted by the State to families with children has increased by eleven milliard crowns. At present, about 26 milliard crowns are expended from social means on social and population measures of all kinds. From this, almost 15 milliard crowns are paid out on direct pecuniary assistance. On the average, more than 500 crowns per month go to one child still unprovided for; this represents almost one quarter of the average monthly wage in national economy.

All problems connected with the employment of women and with their family duties are given incessant attention from the part of Party and governmental organs and their solution forms a part of the line of social policy set by the 14th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia.